

1. MASLAČAK I POČETAK

Bosa, polunaga, sva izgrebena i čupava, luda Mara ležala je na livadi. Izvaljena nauznak, s crnim kovrdžama u travi i cveću, gledala je veđito plaćnim oćima u provaliju neba: ćinilo joj se da mu kraja nema, kao Ńto ga nije bilo ni ćvrstoj zemlji pod njenim plećima. Izgledalo joj je da se sunce u pomamnom obrtanju sve više zagreva. Podnevna vreĳina dopirala je i do njenih slepooćnica i mutila joj misli.

Ni o ćemu vaćnom nije ni mislila. Samo je tako lećala, grickala kiselicu i gledala oblaćak Ńto se, poput jagnjeće koće, rastezao izmeću Ńiljatog kamenog brda i sunca. Oblak je bio nećan i nije se mogao mnogo rastegnuti: pucali su mu Ńavovi i on se raspadao kao Ńto se raććinja svaka koća kad se tegli na sve strane.

Prelazila je rukama preko mladih i joć jedrih grudi, stiskala ih, gnjećila ih vlaćnim dlanovima, uverena da će joj se bolovi u utrobi stićati. Ruke su klizile niz telo, prćtile ga, mućile ga kao tuće da je. Ali bolovi nisu prestajali, i ona je drhtala i ćutala. Ruke su se, najzad, sastajale na trbuhu i tu se hvatale i stezale. Ali bol na njih nikako nije hteo da preće. I one su se, te dobre ruke pokrzanih noktiju, rastavljale i na slabinama savijale u grć. Krti i okoćtali nokti grebli su koću, ulazili u nju, sekli je: jaći i oćtriji bio je bol u mesu oko pupka.

Misli na nećto drugo, reće sebi kad oseti da ju je spopao hladan znoj, misli na nećto deseto. I zaboravi da postoje nevolje. Zamisli da nigde na zemlji nema bola. Eto, jesi li shvatila: nema više muka i patnji, i ljudi lakće diću i koraćaju. Ni tebe više ne peće, zar ne vidić. Misli o tome kako ti je dobro i kako je i ostalima lepo. Niko nije nesrećan. Ljudska srca su puna, i nikome neće suze na oći. Hajde, jesi li već zamislila.

Zamislila sam, reće opet sebi, sve sam zamislila. I lepo je. Na sve strane je mir. Ljudi su se odjednom prodobrili i neće jedni drugima oći da vade. To mi je bilo najteće da zamislim. U poćetku nisam mogla da poverujem oćima kojima sam ih videla. A sad su tu, preda mnom, krotki i meki.

Ne misli na bol, kad ti kaćem, proćaputa u sebi. Nije toliko vaćan — proći će. Bolje podigni glavu i Ńaraj oćima po nebu. Gledaj u sunce. Eto, tako. Ako moće, zagledaj mu se pravo u oći. Vidi na kojoj mu je strani srce. Ima li duće, je li surovo, i moće li ića u svojoj kljućaloj glavi da zamisli. Ako ti se ućini da je dobro i lepo, poljubi ga u gornju zavrnutu usnu. A ako to neće, ne budi dokona i misli na Ńta lići. Ima li kakve slićnosti s cvetom bele rade. Nema, ne lići na taj cvet. Da te ne podseća na carevo oko? Da, bać me podseća na cvet carevo oko Ńto raste po planinama. Ali zar ti se ne ćini da lići i na bolesnog pauka koji, mućen glavoboljom, gunđa i prede, i baca oko sebe nevidljive smrtonosne konce. Jeste, i na tog pauka vatronoću lići.

Na nebu je videla oblaćak. Topio se kao grudva snega u detinjoj ruci. Sunce je sve više hvatalo brzinu i njoj se opet mutilo u glavi. Sad je teće mogla da zamisli ono Ńto je htela. Nije je mućila glad iako od juće nića nije jela. Drugi se jedan đavo motao njenom utrobom i terao je da drhti, da se savija i opruća kao od gume da je.

Oči su joj bile pune svetlosti. Nije znala što plače. Osećala je kako joj se po licu razlivaju suze. Želela je da za večita vremena ostane tako izvaljena, tako rastavljenih nogu i unazad zabačene glave.

Neću da hulim, pomisli, neću da hulim. Jer nije loše kad se plače. Posle plakanja će mi olakšati, pa ću bolje podnositi batine i glad, i sve druge nevolje.

Kako su bolovi rasli, tako je ona obema rukama privlačila sebi vlati trave i ćumice cveća i duvala u neokrjnene i okrugle glave maslačka. Gledala je kako se beli plodovi dižu a onda opet k njoj vraćaju. Duvala je jače i bele semenke, bezbroj njih, upadale su u struju vetra i letele sve više i više. Duvala je još, i još, dok je bol rastao; duvala je plačući, i kroz suze videla kako se odjednom celo nebo prekrilo plodovima maslačka.

Ne, nema više neba, činilo joj se. Sve je to meka i golicava vuna maslačka. Ni sunce se više ne vidi — cvećem se pregrejani nebeski svod opleo. Ni šiljatih brda nema — šuma pobelela. Ni zemlja na kojoj leži u ritama više nije tvrda — eto postelje nevoljnicima, prosjacima i skitnicama, onima koje je jutros sretala na lješničkom putu.

Duvala je još, ne brišući suze što su joj sve više golicale jagodice, i mislila kako bi bilo lepo svu zemlju i sve nebo maslačkom i drugim cvećem da okiti i prekrije. Bolova bi tada nestalo, računala je. Patnji više ne bi bilo, zamišljala je. I sve bi bilo lepo i svetlo kao pre, šaputala je.

Ležala je na bregu, na proplanku, i gledala kako se roj belog semenja komeša i okreće, kako se razređuje i opet gušća, nošen vrelim vetrom; kako se trava koju je i dalje razgrtala i češljala prstima gužva, već žalosno obršćena.

A nije videla dolinu što je počinjala stotinak metara ispod nje; ni prašnjavi put koji je vodio u gradić; ni reku što se stalno i uzaludno prestizala s tom gadnom, s tom prljavom i džombastom putinom, provlačeći se kroz jošja i vrbake.

Nije videla, niti će ikada moći da vidi, kako se nekoliko najkrupnijih plodova poče da odvaja od svog uskomešanog jata; i da se, praveći bele krugove, spušta k zemlji.

Prvi plod pade kraj puta i ukrsti svoju senku sa senkom divlje kruške: tu će uskoro neko doći da ispruži svoje umorne noge. Krvave, zatupaste i gotovo okoštale, noge će ležati jedna pored druge. Grejaće ih i peći prašina i sunce, i one će se micati i dodirivati. Tako ispružene, tako ostavljene, podsetiće svakog prolaznika na izranjavljene i nerazumne gušterove koji ne mogu da miruju ni trenu. Četiri prašnjave, četiri jogunaste, četiri ljudske noge tabana okrenutih na istok.

Drugi plod, nalik na galeba, spusti se nasred muslimanskog groblja, koje je od puta branila samo ograda od zarđale žice: tu će neki ljudi izgubiti ono što nikad više neće moći da nađu i povrate. Teško će im pasti taj gubitak, pa će se, prvi put otkad se znaju, priljubiti jedan uz drugog. Biće zagrljeni tako čvrsto da će im se i suze mešati. Zateći će ih noć i prvi strahovi kraj belog maslačkovog ploda.

Treći i dosad najveći plod, u kosom letu zabode se u trnje pokraj bleštavo bele kućice, pokraj vesele gomile: i tu će dugorepi đavo brzo doći po svoje. Rakija će ljudima okrenuti pamet naopako: čupaće se za perčine, vući će se za uši i noseve; poigraće se s pogurenim nezvanim gostom koji se na njih neće naljutiti; pucaće za žar pticom, olovom će joj raskomadati srce. Kad se s lješničkih bregova spusti noć, keziće se na mesec, pa čak i na zvezde. Đavo uvrnutih nogu i klempavih ušiju preskakaće veliki plod maslačka, cerekati se i nuditi ih rakijom, već polumrtve; šaputaće im glasom

slepog miša da zna gde je odleteo crveni petao i šta će s njim biti. Ljudi će blenuti u krastavog đavola i lajaće na mesec i na zvezde sve dok se ne razdani.

Ostale pahuljice padale su po putu koji se, vijugajući ispod brega, gušio u nesvakidašnje šarenoj gužvi i metežu. Tuda će, pre mnogih drugih, proći pogrbljen čovek crnih, velikih — najveselijih očiju. Svi će ga poznati po golotinji, po petlu, po kašljucanju. Držaće nos u petlovom perju; žmirkaće ne stresajući sa sebe prašinu. I kad ga budu mučili, želeće da se izjednači s njima. Bosi čovek nosiće žar petla i gaziti ovčje brabonjke i bele maslačke pahuljice.

2. TUŽNA BRAĆA

Išli su ružnim, prašnjavim putem, k reci što je tiho šumorila. Vukli su se tromo, sa zavežljajčićima na plećima. Toliko su se znali i poznavali da im se nije otpočinjao novi razgovor. Pa su išli bos i dronjavi, prljavi i zapušteni: takve ih nepregledni i svakojaki putevi znaju već petnaestak godina.

Snaga im je bila pri kraju, videlo se, ali su koračali po navici, nesvesni lude želje da treba da stignu na kraj sveta. Nisu se osvrtni iza sebe, niti su oči skidali sa žute i tvrde zemljurine puta.

A imali bi šta i videti — svet ih je gledao: bolesna i tankovrata deca, mahom gola i kriva; šiljoglavi očevi varošlije s kesama ispod očiju; krezube ženetine razmekšanih trbušina i šotkastih nogu; beli starci i slinave babe bez glasa i težine. Bilo je tu još mnogo ljudi: svi su ih s čuđenjem gledali, jer poodavno njihovo Bijelo Polje nisu pregazile čudnije noge. Niko nije progovarao; samo su se podgurkivali i bečili oči. Ali kako su skitači odmicali, tako su se i oni oslobađali: čim strance izgubiše iz očiju, vrati im se glas, i oni brzo počеше da prevrću jezičinama, i da blebeću i o žezi koja je spržila pšenicu i ječam još u klasu, i o tome kako će poskapati od gladi i nemaštine.

Duži i crnji čovek, onaj Petar, zgrabi Jovana za ruku i steže ga. Iako je znao da taj stisak ništa ne znači, Jovan odozdo pogleda svog drugara i zinu očekujući reč.

Dugonogi je čitav trenutak gledao rohavo Jovanovo lice. Nikako nije mogao da nađe pravu reč za misao koja mu je ležala na vrhu jezika. Pa ga je samo gledao, pa je samo blenuo. Njegove lepe oči izražavale su umor, a pre vremena izrovano i naborano lice dosadu i gađenje. Želeo je da pljune u pitomo i široko Jovanovo lice, uokvireno riđom bradom, da pesnicom ulupi i smrska baburasti nos što mu se crveneo pred očima.

Jovan se nije usuđivao da po drugi put podigne pogled do Petrovih očiju: gledao je nešto niže. I video je kako se modre Petrove usne rastežu, kako bubre od dobro mu poznatog besa. Jarost i gorčina često su obuzimale njegovog drugara — ni ovog puta nije hteo da mu se protivi. Petrovi prsti stezali su mu lakat i podlakticu, ali je on znao da će ga pobediti i nadmudriti samo trpljenjem i ćutanjem.

Petar ga je sve više stezao. Jovan se malo uvi i zadrhta. Pogleda ga u oči i reče:

— Šta ti je?

— Most — reče Petar bunovno i smrači se.

— Pa šta? — reče Jovan i pokuša da oslobodi ruku.

— Pa most! — bubnu Petar. — Zar ga ne vidiš?

— Vidim. — Pa šta s tim? — reče Jovan.

— I tebi on ne zadaje nikakvu brigu? — reče Petar.

— Preći ćemo ga i — kvit — reče Jovan. — Zar je prvi?

— Ali nije ni poslednji — reče Petar gnevno.

— Hvala bogu što nije poslednji — reče bolno Jovan kad oslobodi ruku.

Petar oseti da više ne steže Jovanov lakat i obuze ga srdžba. Hteo je nečega da se dočepa, nečega čvrstog i oštrog. Ali kad spazi da u blizini ničega nema za šta bi se uhvatio ili s čim bi se sudario, on odgurnu od sebe labavog Jovana i ujuri u reku.

S crvotočnog mosta Jovan je gledao kako Petar gazi sve dublje i dublje — kao da su ga dole vukle zelene mahovine i mulj. Mlatarao je rukama oko sebe, tukao bezazlenu reku, tabanima pipao sumnjivo dno i povodio se za nejakom maticom. Voda mu se pope do pojasa — Lješnica je bila najdublja tu, pod mostom. Osećao je kako od njega, s vodom, odlaze bes i srdžba njegova praskava. I dah mu je postajao mirniji, lupanje srca ravnomernije, a pogled mračnih očiju blaži i mekši.

Raskoračen i s rukama na trbuhu, Jovan je s mosta pljuckao u vodu. Žmirkao je i gledao kako se njegov drug igra s rekom, kako kvasi svoju šiljatu i kosmatu glavu, i vrat svoj dugi i žilavi, i ciči pri tom kao dete koje su iznenada bacili u vir s obale.

Našavši se nasred reke, Petar stade. Voda mu je grgoljila oko rebara. Bio je miran, i nije više želeo da raščepi široke Jovanove vilice. Sunce mu je grejalo obnažena ramena i laktove. Sve više se smirivao. Korio je sebe što je malopre onako grubo odgurnuo Jovana. Skot si, reče sebi, pravi si skot. Što ga mučiš. Ne zaslužuje to. Da njega nije, odavno bi krepao od gladi. Nemoj više to da radiš.

Oko Petrovih nogu počеше da se obmotavaju zelene alge. Pristizale su i ribice, bedna gaovica, ribice nalik na punoglavce, i pokušavale da ga načnu. Algi je bilo sve više. I ribice su u jatima nasrtale na nj. On se uznemiri. Poče da drhti. Zgadi mu se bistra Lješnica. Pogleda prema mostu i viknu:

— Ej!

— Šta hoćeš? — reče Jovan i sav se iskrivi.

— Gladan sam! — viknu Petar.

— I ja — reče Jovan.

— Ali ja sam gladniji! — viknu Petar i naježi se.

— Nisi — reče Jovan i ispravi se. — Nisi.

— Kako smeš da kažeš da nisam gladniji! — reče Petar. — Kad dobro znaš...

— Ništa ne znam — zakikota se Jovan. — Baš ništa.

— Ako ništa drugo, treba da znaš da ne smeš da mi se protiviš — reče Petar.

— Dobro, gladniji si — reče trezveno Jovan i isturi trbuščić napred. Pa šta s tim?

— Dokle ćeš da me secaš? — reče Petar.

Jovan sleže ramenima i zamalo ne prsnu u smeh.

— Vek mi pojede, đavole debeli — reče Petar. — Budućnost i karijeru mi upropasti. Otkad sam s tobom, stalno me maleri prate. Baksuze.

Raširenih ruku i pognut, na mostu se crneo Jovan; i Petru se činilo kako hoće k njemu da skoči, da zaroni. Ali Jovan čitav trenutak osta tako razapet: niti polete, niti skoči u vodu, niti bilo šta drugo uradi. Samo je gledao ribe i ribice koje su plivale iznad ljigavih i zelenih algi.

Ćutke podeliše koru hleba i pođoše putem. Iza njih je ostajalo samrtničko zapomaganje bjelopoljskog hodže, lupanje zvona koje je opominjalo na glad i nesreću, i žagor subotnje svetine na nedalekom stočnom pazarištu. Nisu dobro poznavali ovaj kraj, ali pođoše pravo, putem uz Lješnicu.

— Kad smo poslednji put ovuda prošli? — zapita Petar setno.

— Ne sećam se da smo ikad ovde bili — reče ozbiljno Jovan i obuhvati Petra oko struka.

— Ne ljuti se na mene — poče Petar tiho i s izrazom krivca u očima. — Nepravedan sam prema tebi.

— Ne detinji — reče Jovan. — Ti na mene nemoj da se ljutiš, a sa mnom ćemo lako.

Petar prebaci ruku preko njegovih ramena. Primeti da su vrela.

— Mnogo si bolji od mene — reče Petar.

— Ja sam veliki gad — reče Jovan. — Stalno se smejem. I kad treba i kad ne treba. Gad sam, da znaš: meni je sve smešno... a to tebe mnogo žesti... meni se najviše smeje kad, recimo, vidim pogreb...

— I tebe ljuti što ja stalno vičem — reče Petar.

— Ne — reče Jovan. — Sve što ti radiš ja volim.

— Pa i ja volim kad se ti smeješ — reče Petar iskreno. — Pa čak i kad sam gladan. Eto, sad bih voleo da se smeješ. Hajde, počni. Nek ti suze pođu... znaš kako se već ti smeješ...

— E, sad baš ne mogu — reče tužno Jovan. — Sad bih mogao samo da plačem, da ne sušim obraza do mrkle noći...

— A što to baš sad? — upita nervozno Petar.

— Ne znam — zacvile Jovan. — Možda zbog sunca i vrućine. Ili zbog prašine.

— Nećeš, valjda, na ovoj žezi da plačeš? — ljutio se Petar.

— Osećam da će se danas dogoditi neka nesreća — prošaputa Jovan.

— Gde? — izbeči se Petar. — Gde misliš da će se dogoditi?

— Ne znam — reče Jovan. — Negde na zemlji. Možda čak i u blizini. Ali osećam. Ja uvek osećam. Mislim da mi se i zbog toga plače.

— Možda se ona već i dogodila — reče Petar muklo i tvrdo. — Ne misli na to.

— Znaš već: nesreću osećam u vazduhu — reče Jovan. — Baš sam gad. I da nije toga, to da ne osećam, ja bih se toliko smejao da bih na kraju krajeva pukao od smeha. Baš sam gad.

— Ne govori gluposti — reče Petar i namršti se.

— Da li ti mnogo smetam? — šapnu Jovan. — Ako ti smetam...

Petar je ćutao. Jovanova ramena bila su isuviše vrela, ali on s njih nije hteo da miče ruku.

— Ako ti smetam...

— Manimo se tužnih priča — reče odlučno Petar. — Nećemo, valjda, samo o tome kao tetke. Treba neki debeo hlad da nađemo, i da se lepo odmorimo.

S obe strane puta raslo je trnje. Nešto dalje kočoperile su se prašnjava aptovina i kopriava u klasu. Na posnim strančinama što su se dizale odmah od reke i puta na dve strane, zelenile su se niske kleke. Glog i šipurci smenjivali su se s bledim jošjem i jasenjem koje se crnelo oko razgrađenih i izgaženih njivica brkatog ječma i pitome pšenice.

Peklo je sunce. Hlada pokraj puta nije bilo. Ljudi su gazili prašinu kao blato i gledali žute brežuljke oko puta, s kojih su poplave, vetrovi i sunce odnosili sve ono za šta bi se gladan i nesrećan čovek mogao uhvatiti: zevale su mnogobrojne škrape, belelo se kamenje, crnele su se vododerine — bile su to njive.

Videli su i gušave čobančice kako na vezama drže poludivlje i balježave kravice koje nisu imale šta da pasu, pa su rikale ili prosto-naprосто gledale u daljinu i sunce. Znoj im je obojici tekao niz lice, a hlada zaista nigde nije bilo.

Petru se učini da će se sručiti u prašinu, pa se nasloni na svog nižeg druga. Jovan se nape i održa ga. Petru uzbuča u glavi: očne duplje mu ispuniše prašina, opako sunce i žuta kukuruzna kora o kojoj je mislio čak i kad mu se nesvestica okrenula oko glave. Sniza se pored raskoračenog Jovana, kleče pored njega i nešto smrsi.

Jovan ga ščepa za ramena. Podiže ga. Petar je otvarao oči i gledao pogaženo žito pored puta. Što su ga izgazili, suženo je mislio, što su ga goružnjali. Baš grehota. Surovi ti seljaci iz brda što idu subotom u Bijelo Polje za gas, so i brašno. Gaze žito, gaze sirotinjski hleb. Vidi, to žito je gaženo i pre klasanja. Sramota. Ali pogledaj: ječam se opirao ljudskoj nepažnji — koljenčio se, zametao zrno i utvrđivao ga.

— Eda li igde hlada? — zapita Petar kad ustade.

— Eno ga — reče Jovan kad ugleda drvo pokraj puta.

— Je li daleko? — reče Petar bunovno.

— Tu smo — reče Jovan brzo.

— Gladan sam — reče Petar s prikrivenim besom.

Jovan očuta. Stadoše ispod divlje kruške.

Petar nežno pogleda dugački plod maslačka što mu se nadohvat ruke beleo i reče:

— I ti ovo nazivaš drvetom?

— Ipak, biće hlada bar za glavu — reče Jovan.

— A ostalo, veliš, nek gori — reče Petar.

— Pa i nek gori — reče Jovan i zacereka se. Vrlo važno.

Opružiše se jedan pored drugog.

Petar uplete prste ispod glave i vide muslimansko groblje preko puta. Gurave humke zarasle u čičak, divlji ovas i nanu. Natruli drveni šiljci vire iz kupinjaka i oštre travuljine kojoj nisu mogli ništa ni stoka, ni rđava vremena, ni opako sunce. Beli i već krnji nišani s istočnjačkim šarama i slovima. Jedan sasvim svež grob — velika gomila žute i peskovite zemlje: kako li se uvijaju nesrećnikove kosti. Oko groba sijaset naherentog mramorja i običnog kamenja.

Petar je gledao zapuštenu groblje. Dopada mi se, reče u sebi. Nema ni krstova, ni imena s datumima rođenja i smrti, ni smešnih fotografija. Ležiš dole, zemlja i kamen uvijaju ti rebra, a niko ne zna gde si. Niko ne dolazi da te oplakuje, kori, grdi i laže. Baš divota. Samo nema smisla posađen duvan između grobova, što švercuju tako.

Jovan je žmirkao zračnim očima, naviknutim na sve, i video kako putem idu dva čoveka s nosiljkom. Ne, ne nose ranjenika, pomisli. Mrtvacu tegle. Uvijenog u belo platno nose ga na daskama.

— Ej, donose nam mrtvacu — reče Jovan.

— A ja mislim o hlebu, do đavola — reče Petar.

— Pa misli i dalje, reče Jovan.

— Okreni glavu i na drugu stranu — reče Petar.

Na šljunkovitoj ledini što se kroz jošje i vrbak spuštala rečici na obalu, belela se kuća. Ni mala, ni velika. Ali bleštava kao i sve kuće što su takve kad imaju sreću da čuče pokraj rđavog puta, i kad su pune ljudi koji piju i vesele se. Od plastova sena i slame, od gomila lanjske pleve i šaše, i od velike trešnje zaštitnice, ne vidi se baš sve. Glavno je da se pred kućom, u slabom hladu na brzu ruku sklepanog naslona, šareni mlada. Njih dvojica dobro je vide: velika glava liči joj na neku čudnu zemljanu posudu. Crne joj se velike i pomalo kose oči. Kao grad stoji na teškim nogama — ne bi je pokrenuo ni sam đavo. Iako je pod naslonom, greje je sunce: tope se pomade, boje i ulja kojima su joj namazali krute obraze, nabubrele usne, dugi vrat i crne i debele pletenice.

Petar vide kako ona dvojica spustiše nasred puta nosila s belim tovarom. Dugo je gledao kako su se ljudi klatili i grlili iznad dugačke i bele mrlje na putu.

Seljaci su zaobilazili i ljude i njihov beli prtljag — skretali su s puta, lomili ogradu i gazili prezrelo žito koje se prosipalo. On zatim pogleda Jovana čije je lice, okrenuto prema svadbarima i nevesti, bilo zadovoljno i razvučeno u velik, širok osmeh.

— Imaćemo šta da gledamo — reče Petar. — Neće nam biti dosadno.

— Da — reče Jovan i protrlja ridu bradu. — Da.

— Predstava — reče Petar. — Prava predstava.

— Da — reče Jovan i opet ugleda šarenu mladu.

Sunce je pržilo retke grane divlje kruške.

Vetrić je ljuljao visoki plod maslačka.

3. BELI CVET

Umorni i znojavi, grobari su se vukli s mukom tegleći tovar na daskama. Bosi i dronjavi, a povrh svega i jako pijani, s bocama rakije u džepovima, njih dvojica su pleli korake putem i sve se više približavali groblju. Posrtali su i spoticali se; tovar s dasaka se ljuljao, ali mu se još nije padalo u prašinu.

Petar je gledao prvog, onog Srećka. Bila je to crna i neobrijana ljudina, očiju sitnih, iskrlještenih i nezgodno posađenih navrh lobanje. Masna i četvrtasta glava klatila se na neprijatno tankom vratu. Petar je zamatrao i proučavao njegovo mračno ali i nekako veselo lice: oči njegove, iako zapaljene i crvene, neprestano su se smešile, pa se oko njih skupljalo mnoštvo bora i borica.

Jovan je pratio drugog, Ismeta. Četvrtast i zdepast, niskog čela i isturenih viličnih kostiju, on se trudio da drži korak sa Srećkom. Pošto od nosiljke nije mogao da vidi zemlju i put koji je gazio, klecao je i prevrtao očima. Kako je Srećko bio duži i nepažljiviji, to se zamotani i mrtvi đavo klizao daskom: bela stopala sve više su mu se primicala licu, i njega je počinjalo da obuzima gađenje. Pijan i balav, ugibao se pod nosiljkom, i koračao nevešto kao dete koje su tek izvadili iz dupka i pustili ga da samo hoda.

Petar i Jovan videše kako se Srećko spotače, i kako kleknu na kolena. Za nosiljkom sniza se i Ismet: zamalo mu u prašinu ne ispadoše buljavo plave oči. On se pridiže, opsova Srećka i vrati na daske beli tovar.

Da su hteli da se podignu, skitači bi videli sve. S rukama ispod glave, i opruženi preko puta, oni su videli samo dugačku belu mrlju na daskama, i dve ljudske glave koje su se primicale jedna drugoj. I ništa više, sem zaslepljujuće svetlosti, kržljavog trnja oko puta, strmih njiva, i prašine koja je kao mali oblak lebdela na mestu gde su Srećko i Ismet posrnuli.

Ni čuti, tako ležeći, ništa nisu mogli: takva je žega bila.

4. S ĐAVOLOM IZMEĐU SEBE

Već pijan, Srećko potegnu iz flaše: bio je to gorki, triput pečeni i prepečeni šljivovi otrov. Vatra mu prođe ždrelom, i on zažmirka očima. Opet povuče i, osetivši novu toplinu negde u utrobi, pruži bocu Ismetu.

— Dobra je — reče Srećko — jača od one prve.

Čitav trenutak gledao je mrdanje Ismetove jabučice, i osećao da s onih nekoliko gutljaja još nije utolio žeđ.

— Nije — reče očajno Ismet i zasuzi očima. Ništa ne valja.

— Tebi nijedna ne valja — reče Srećko.

— Pio bih nešto jače — reče Ismet zlovoljno. Nešto kao benzin.

— Danas ne bi trebalo toliko da pijemo — reče Srećko.

Ismet zakoluta očima žabe.

— Ne polivaj je rakijom — reče Srećko. — Samo joj još to treba.

— Neće joj od rakije biti ni gore ni bolje — reče Ismet glasom propovednika.

— Jadna ona — reče Srećko. — Doživela je da je sahranjuju bitange za jeftine pare.

— Biraj reči — reče Ismet i podiže do nasred čela debelu obrvu.

— Otkad te znam, gad si — reče Srećko.

— Varaš se — reče Ismet brzo. — Ja sam dobar čovek. Fin čovek. Mana mi je samo to što ne mogu da živim dok ne uradim nešto loše. Samo to. Ali sam, u stvari, jako dobar čovek. To svi znaju.

— Ako i zbog kog propadnem, propašću zbog tebe — reče Srećko kao za sebe.

— Šta ti mogu kad si kukavica — reče Ismet suvo i hladno.

Srećko pokuša da ustane. Ali samo kleče na kolena.

— Jesu li je zaista toliko mučili?

— Kako ne — reče Ismet. — Gledao sam sto puta kako je dever, onaj Ibro, tuče. Bio je zaljubljen u nju i dok joj je muž bio živ. Jedva je dočekao da ostane udovica. Nije mu se dala, po svoj prilici. I on ju je svakodnevno mučio batinama i glađu.

— Kako joj je bilo ime?

— Zaboravio sam, pravo da ti kažem — reče Ismet.

— Gad — reče Srećko. — Šta mu je sve to trebalo. Bolje da je pio.

— Nikako mu se nije dala — reče Ismet. — A imao je merak na nju.

— Gadna Turčuljina taj Ibro — reče Srećko.

— Ništa gori od vašeg Spasoja — reče Ismet. — Dao rođenoj ženi konopac i naterao je da se obesi. Sve zbog jedne nosate i guzate ženetine. A pravio se anđeo — hteo je pre rata i predsednik opštine da bude. Ibro bar nije izigravao sveca.

Srećko gadljivo odmahnu glavom i pljunu u prašinu.

— Vidiš, i taj vaš Spasoje i danas nekog vruga traži — reče Ismet. — Stalno se vrti oko vlasti. Na reveru nosi tri odlikovanja, iako na okupatora nije ni metka ispalio.

Srećko je ćutao.

— Koliko nam je ostalo para? — zapita Ismet.

Srećko se sećao prepodneva. Svet, pravoslavni i muslimanski, trčao je oko trošne kućerine: svi su hteli da vide pokojnicu koju su za života više žalili nego sada. Žene su vrištale i psovale, a ljudi su nadirali preko plotu. Bilo je tu i dece i staraca. Otvarali su se prozorčići susednih kuća: na sve strane videle su se samo nekakve glave, nekakve ruke, nekakvi vratovi. Jedino su bili mirni neradnici, besposličari i skitnice kojih su bili puni jendeci. Najspokojniji od svih bili su njih dvojica: gledali su mnogoglavu rulju i mislili kako da dođu do malo hleba i rakije.

Prosed, krupan i razjaren, Ibro je jurio u susret radoznom svetlu. Mahao je motkom oko sebe i sipao psovke. Ali je narod stizao sa svih strana, nadirao preko ograde koja je Ibrovu mračnu kuću delila od zaplašenog i ne tako običnog življa. Krkljao je nasred dvorišta, hvatao se za glavu, tukao se sa susedima koji nisu hteli da ga ostave. Pridošlice ni vreloom vodom nije bilo moguće rasterati.

Tada su njih dvojica, sećao se Srećko, upali u Ibrovu kuću, izagnali iz nje ostale besposličare koji su se bili dali u pljačku. Zavili su leš belim platnom i krenuli prema lješničkom groblju. Za njima je dugo trčao veliki i glavati Ibro, i neutešno plakao. Po svoj prilici, hteo je da ih stigne, da im se pridruži, ali su oni požurili. Pre no što su zamakli za breg, okrenuli su se i videli ga nasred puta: kričao je i tukao se pesnicama u glavu. Izgovarao je njeno ime. Vešti svom grobarskom, svom strvinarskom poslu, njih dvojica su, s bocama uzgred kupljene rakije, brzo nestali iz očiju zaprepašćenog, radoznalog i uplašenog sveta.

— Odgovori kad te lepo pitam: koliko još imamo para?

— Ne brini — reče Srećko. — Tri dana ne moramo dolaziti k sebi.

— Čuvaj dobro te pare — zareža Ismet.

Pogledaše se s mržnjom.

— Kako su vam gadni običaji: još se nije ni ohladila, a već je nosimo na groblje.

— Ne bi, valjda, hteo da mrtve mećemo u salamuru — reče Ismet.

— Nisam na to mislio — reče Srećko.

— Mrzim vas što obožavate mrtve — reče Ismet. Gadni ste: divite im se, ljubite ih, grlite ih. Pih!

— Pa... ona je još vruća — reče Srećko sa strahom.

— To je od sunca — reče Ismet. — I mi smo vrući.

— Čini mi se i da mrda — reče Srećko.

— Mrda tebi u glavi — reče Ismet.

Srećko otpi. Onda s mukom ustade i podiže kraj nosiljke. Obuze ga žalost koju je poodavno zaboravio. Sećao se davno preminulog oca, kom ni danas ne zna za grob, i majke, koja je proseći preminula negde pred nekom bogomoljom. U belom svetu imao je i brata, o kom za poslednjih dvadeset godina ništa nije čuo.

— Kreći — reče Srećko muklo. — Ti bi tu i zanoćio.

— Bih — reče Ismet.

Podoše. Prašina im se usuka oko nogu.

Ismet ga je merio sa zavišću. Bilo mu je krivo što je manji. Ta činjenica uvek je u njemu podsticala zlobu i pakost, i on bi prestajao da se s njim šali. Nije hteo da mu prizna koliko ga mrzi zbog toga, koliko mu zavidi, i šta bi dao da su ga krstili u crkvi ili na bilo kom drugom mestu zemlje. Neravnopravan sam, šaputao je u sebi, neravnopravan sam. Zato i činim prljave stvari: bar u nečemu moram prednjačiti. Kad puno prljavština i gadluka učinim, siguran sam da će reći kako sam hrabar, kako sam opasan i važan. A dok ne postanem to čemu žudim, ja sam za vas samo lojava, smrdljiva i podmukla Turčuljina Ismet. I ništa više.

Nisu išli — ljuljali su se. Bela pokojnica mogla je pasti svakog časa.

— Jesi li siguran da znaš gde treba da je zakopamo? — upita Srećko. — Znaš gde se oni kopaju?

— Pazi da ti iz džepa ne ispadne flaša — reče Ismet i oseti zavist prema štrkljastom i prljavom pravoslavcu ispred sebe.

— Ne pravi se lud — reče Srećko. — Čuo si šta sam te pitao.

— Nisam — slaga Ismet i obradova se.

— U kom se delu groblja kopaju? — reče Srećko. — Znaš li?

Ismet reče da zna. I oseti slast od laži. Prevario sam ga, reče u sebi. Ne znam gde se kopaju. Jer odavno nikog iz njihove kuće nisam zakopao. Prevario sam te, i šta mi možeš. I stalno ću te lagati. Na kraju ću ti i glavu otkinuti i baciti je psima i mačkama. Razumeš li me. I ne idi tako brzo. Pašću. Lako je tebi — prvi si i vidiš kuda gaziš. Pašću, zar ne vidiš. Samo mi još to treba. Lakše idi, kad ti kažem. Ispustiću nosila i posle neću hteti da ih podignem. Stani za trenutak. Hteo bih da povučem malo, da gucnem. Da se napijem i da zaboravim da sam strvinar koji je kraći od svog drugara za čitave dve muške glave.

Obojica posrnuše. Padoše na kolena. Ali ne ispustiše nosiljku. Bela klada se samo zaljulja, prevrnu i umiri.

— Što toliko žuriš? — reče Ismet zadihano.

— Ostavi tu rakiju — reče Srećko ozbiljno. — Kako ti se već jednom ne ogadi!

5. PETAO

— Kud se to spremaš, Muhareme? — upita seljak, zastavši nasred puta.

— U varoš — odgovori tiho sitni, neugledni i pognuti čovek. — U Bijelo Polje.

— Pa da te pričekam? — reče čovek i zaturi na potiljak okruglu kapu. — Da idemo zajedno?

— Neću ja tako brzo — reče Muharem. — Idi ti. Ne gubi vreme zbog mene.

— Onda ćemo se videti dole, u kafani — reče čovek. — Da popijemo po koju.

— Dobro — reče Muharem i od stida obori glavu.

Kad čoveka nestade, Muharem reče sebi: vidiš, ne preziru te svi. Ne budi nesrećan. Eto, komšija te pozvao. Nemoj da mu odbiješ čast Uvredićeš ga. I ne misli više kako te se svi stide. Nije tačno. Ovaj s kojim si malopre razgovarao viđen je čovek i pristaje da s tobom u kafani sedi za istim stolom. Kad to može i hoće on, činiće i drugi. Jer ti nisi najgori. Ti si samo sitan, bolestan i ćutljiv. Ako ti se jezik razveže, sve će biti u redu. Oprostiće ti što si nejak i što kašlješ. Jer nisi ti jedini bolestan. Skoro svi su bolesni. Boluju najviše od glave i od srca. To je, po svoj prilici, najgore. A ti samo kašlješ i izbacuješ nešto rumeno. Samo to.

Da bi izbegao kapalj, prisloni se uz šljivovo deblo. Umiri se. Opruženih ruku i bez ijednog pokreta, gledao je u mutno prozorsko okno. I odraz njegov bio je pognut i skamenjen. A on sav tanak i pljosnat. Video je svoju dugu i koščatu glavu, i crnu kosu očešljanu i zalizanu nadole. U dnu kolibe žutela se gomilica slame u kojoj je spavao. Nazirali su se još sto od bukovine, patuljasta tronožna stoličica i furuna bubnjara koju je proletos zaboravio da odnese na tavan. Ništa više njegovo oko nije moglo da nađe.

Njegova pojava, slabo odražena u oknu četvrtastog prozorčića, krenu se. Sekiru i druge alatke ubaci u kolibu, a onda zaključa vrata. Treba se uvek osigurati, pomisli i ključ zavuče pod kamen, u koprive. Jer može naići neka lopuža ili neka skitnica, i odneti mi sve što imam.

Tamnim očima tridesetogodišnjeg grudobolnika i osamljenika gledao je svog crvenog petla. Krupan, sjajan i kočoperan, petao je perušao kokošku. Širio je muška i topla krila i dizao prašinu.

Izbolovano i zapušteno Muharemovo lice ozari stidna radost. Još čučajući kraj plota, on se nasmeši petlu koji je mlatarao krilima, zaklanjajući tako potpuno srećnu žrtvicu. Ali se brzo rastuži i reče:

— To ti je poslednji put...

Muharem otvori šaku s ječmom. Prva priđe kokoška. Kad petao s njegovog dlana počuka i poslednje zrno, Muharem ga pomilova i uze u naručje.

Petao se nije branio. Naviknut na ovakve zagrljaje, samo je rakolio i odmicao glavu od Muharema, koji mu je tepao načetim glasom. Čovek je bez prestanka zujao, i petao ga je gledao očima pripitomljenog jastreba.

Ali moram da te prodam, reče Muharem glasno i pogladi vrat plamene boje. Moram. Gasa nemam. Ni soli. Pedeset dinara dužan sam susedu. Gazda Iliji već drugu godinu dugujem trista dinara, red je da mu ih vratim. On stalno govori da mu ih ne moram vraćati. Ne znam što mi prašta. Možda zato što me žali. E, bogami, neću više da me žali i da prelazi preko mojih dugova. Kao da sam poslednja šuša. Prodaću te, petliču, i pare mu baciti na sto. Mora ih uzeti. A ti nemoj na mene zbog toga da se ljutiš. Obećaj da nećeš.

Muharem izbi na lješnički put. Propusti brkate i namrgođene seljake s crnogorskim kapama, skloni se buljuku plavom bojom markiranih ovaca i jagnjadi, pa reče petlu: Možda te budući gazda neće odmah zaklati. Možda ćeš mu trebati za kokoške. Šta ga znaš. Ala bi to bila uživacija. Ti jedan, a njih desetak. Bolje no kod mene, samo s jednom.

Slušaj, poče opet Muharem. Potrebne su mi pare i još za jednu stvar. Otići ću s njima u kafanu gde će me čekati komšija. Rekao je da hoće da me časti. I ja ću primiti čast. A onda, kad se ljudi iz komšiluka iskupe, ja ću početi da plaćam. Lupaću pesnicom u sto i kelner će drhtati preda mnom. Napiću sve. Nudiću ih s čim budem mogao. Tamo u kafani, danas, moram postati čovek. Vreme je već da uđem među ljude. Kad se začovečim, biće mi lakše i život i bolest da podnosim. Eto, kao što vidiš, moja budućnost prilično zavisi od tebe. Biće mi te žao, ali ničeg na svetu nema što se ne bi moglo prežaliti i zaboraviti.

Stiže ga druga stoka, novi buljuci. Bilo je tu i krava, i volova, i junaca. Da ne bi gutao prašinu, on sakri nos u toplo i meko petlovo perje, i seti se perušanja pred kućom, i mirne kokoške s kljunom zagnjurenim u travu i koprive. Žalost ga obuze. Pomilova petla i produži da kašljuca: Za mene mnogo ne brini. Mučiću se i dalje. Gledaću da postanem čovek: tada bih glad, nemaštinu i bolest lakše podnosio. Ako ikako mognem, i ako ne umrem jesenas, nas sušičave obično s jeseni kosi, gledaću da se vratim u vodenicu. Bolestan sam ti mnogo, i iznemogao, i nisam više ni za kakav teži rad, a ponajmanje za napolicu. Gazda Ilija ne traži od mene mnogo, sve mi prašta, ali to je ono što me najviše čudi i vređa. Vidi da mu upropašćujem imanje, da nema od mene vajde, a ćuti. I stalno me gleda i ispituje ćutke. Izbeći na me oči pa po čitav sat ne trepće. I mene je pomalo strah od njega. Volim ga kao da mi je otac, ili stric, ali ga moram napustiti — sram me živog pojede što mu imanje upropastih. Ići ću u vodenicu, odakle me i doveo. Ne znam šta će on na to reći. Neka misli šta hoće, ali neka zna da ja želim da postanem čovek, i da radim ono za šta imam snage. A to je vodenica...

Bosi Muharem gazi prašinu i ovčje brabonjke, a petao sve više izdužuje šiju i gleda sve nova i nova stada ovaca i jagnjadi. Petao zbog nečega strepi i žmirka, a Muharem prebira po glavi hiljadu puta lomljenu misao: upali li mi kec s vodenicom, i ako me i na proleće preskoči smrt, ići ću da prosim devojkju.

Preturao je po mislima i sećanju sve one koje bi smeo da zaprosi. Ismetu Hasanovu neću, jer je previše vesela i raskalašna, pomisli. Šaćiru takođe. Hajru ću zaobići zbog jedne druge stvari. Te tri bi me htele. Sudeći po onome što sam čuo da su govorile o meni, zameraju mi samo bolest. Hajra je, čak, rekla da to nije tako strašno što sam sušičav. Ali nju neću, jer je tri muža pod zemlju oterala, pa ja lako mogu biti četvrti: zato joj ne smem prag prekoračiti — godine mi njene pogoleme ne bi smetale, dosta je starija od mene, počele su glavu da joj osvajaju bele, i mislim da se ne bi hvatala za tuđ gatnjik.

Odmićući putem, dođe do grešne misli, do Ivanke. To je dugački, beloputi i brkati anđeo s žučkastim žilicama u očima. Iz susednog je sela, s onu stranu Lješnice. Ništa što je usedelica, reče sebi, ništa za to. I šta s tim što smo drugih vera. Ti, Muhareme, nikad ne bi dirao njenog Hrista, a ni ona tvog Muhameda. I sve bi bilo lepo. I ako bi ti zamerala što si bolestan, na nju se ne bi ljutio.

Osećajući kako se vreli petao miče u njegovom naručju, Muharem se seti kokoške i njenog žalosnog položaja: nije se videla, zaklanjala su je crvena i raširena krila njegovog petla. Kad god bi ugledao to veselje, Muharema bi obuzeo i stid, i neka čudno tiha radost, i želja da promeni svoje samotničko životarenje u čiča-Ilijinoj kolibici, u koju su, pre njegovog useljenja, svraćali goveda. Želeo je da se u paprati, u slami svoje izbice, ili na bilo kom drugom mestu zemlje, nađe nasamo s Ivankom. Udenuo bi se nekako između njenih okruglih kolena, i ispričao joj otkad želi da su tako na gomili. Samo bi joj istinu govorio. Kazao bi joj da misli na nju, i danju i noću, i kad motikom križa tuđu

zemlju, i kad se zaburuče u usitnjenu slamu svog skrovišta. Rekao bi joj da mu u san dolazi, i da mu dreši čakšire. Ne smem ni u snu da budem do kraja čovek, rekao bi joj. Jer čim me se dotaknu tvoje svete ruke počinjem da gubim ljudske oblike. Izgubim sve što može da ima čovek. Brzo se pretvorim u svog crvenog petla. Ti se zavučesh u kožu kokoške i odeneš se njenim lepim perjem. Onda trčim za tobom, gonim te po koprivama i korovu. Pa kad se posle perušanja probudim, dugo mi se čini da nikako neću moći da se preobratim u čoveka. Kazao bi joj još: ej, gledam te već punih deset ili petnaest godina, i znam kako dišeš. Ti si moja kraljica, i ne ljuti se što hoću da te preko Lješnice prevedem, i da te za večita vremena zatvorim u moju kolibu... I ko zna koliko bi još kašljao i vezao, klečeći na kolenima, nesigurno uglavljen između njenih debelih i modrih nogu.

Muharem ubrza hod. Izgleda da sam poprilično zadocnio, zaključio i obuze ga strah pri pomisli da će za sat-dva neko drugi držati u naručju, njegovog petla. Šta ću ja onda bez njega, zapita se. Kad njega ne bude bilo, neću moći da sanjam da sam čovek. S Ivankom će onda biti gotovo: ni u snu neće mi biti blizu. A pošto ni s jednom drugom neću da se ženim, pošto nju čekam...

Tada se sledi. Po svoj prilici već mi je kasno za pazar, pomisli i vide veliko sunce kako iznad njega lebdi kao dečji zmaj. Ali, možda je i dobro što sam zakasnio, reče u sebi pa nastavi: baš je dobro to te neću prodati, petliču, baš je dobro. Zaceniću te. Tražiću za tebe dvesta hiljada. Onda ću i dalje gledati kako rakoliš i kako opkračeš kokoške. Pa zašto te onda nosim čak u Bijelo Polje kad nikako ne želim da te prodam. Šta ću s tobom u onoliku subotnju graju na pazarištu. Uostalom, i ti vidi malo sveta. Biće tamo i kokošaka, pa može biti svašta. A nisi mi težak.

Seti se Ivanke. Obično čuva stoku oko Lješnice. Legne na leđa, raširi ruke i noge, i čupka travu. On ide putem, pa čim je ugleda, čučne u jošje i posmatra. Vidi joj okruglu glavu i sve druge izbočine s prednje strane. Otvorenih usta ona blene u oblačice ili sunce što se kloni smiraju, i leži dugo kao mrtva da je, kao perušana da je, kao da čeka samo nebo da se na nju svali. On puze po zemlji i oseća da ga počinje obuzimati neko čudno, roditeljsko osećanje prema brdu od mesa, prema kladi od krpa i stidnih izbočina. Tada samo želi da joj priđe i neprimetno podvuče pod nju svoj kaput — da se zamišljeno i žalosno dete ne prehladi.

Nikad s njom nije progovorio ni reči. A često mu se za to pružala prilika. Jer je stoka koju je čuvala stalno prelazila preko reke i harala čiča-Ilijine njive. Jednom se njihovo ždrebe ujurilo u gazdin ječam. Došla je da ga vrati Ivanka. On ga je uhvatio i doveo do blizu nje. Nije smeo da joj priđe. Samo je držao ždrebe za grivu. Milovao ga je po glavi, po toplim plećima, po truhu.

Ivanka se čudila iskraj plota: nije pominjao štetu, niti je bilo šta progovarao. Zadihana, prsata, bosa; raskoračena, kao da se za trku spremala, mokra od rose; s tankom haljinom koja joj se pripijala uz usedelički jaka bedra. Obuzeo ga je strah. Osetio je koliko je slab i nejak prema njoj, namrštenoj i narogušenoj. Zaželeo je da padne pred njene noge, da joj tankim rukama obgrli gola i od rose mokra kolena, da joj kaže kako se ne ljuti što je njihovo ždrebe načinilo štetu — vrlo važno, ječam je ionako pregust — i kako je srećan što je baš ona došla da ga vrati.

Ali nije imao hrabrosti ni da joj nazove dobar dan. Držala je suknju koja joj je otkrivala i kolena i nešto više, i bila malo izbočena, tako da su joj laktovi zalazili u rosnu paprat. Pobrkale su mu se misli. Mocar i musav, gledao ju je preko ždrebeta. Ivanka mu se čudila. Nije se micala, niti je suknju spuštala preko kolena.

Ždrebe se odjednom okrenulo, ščepalo ga za ruku, negde za košulju na plećima, ugrizlo ga i odgurnulo. Sa zemlje, iz trave i kupina, gledao ga je kako trči, želeći i od Ivanke da pobegne. Ali ga je ona zgrabila za čubu i brzo zaularila. Video je kako je đipila sa zemlje i kako se brzo našla gore, na ravnim ždrepčevim leđima. Udarala ga je nogama u slabine i štapom po sapima. I jurila je tako,

povijena napred, pripijenih golih nogu uz ždrepcjeve bokove. Proleteli su pored njega i brzo nestali. Vadeći se iz kupina i trnjaka, rekao je sebi: Eto, ne da ti se nikako da postaneš čovek...

Danas se sećao samo trenutka kad joj je vetar zadigao mokru haljinu i obnažio joj debele i mišićave noge sve do sastavaka. Nikad mu se više za razgovor s njom nije pružila bolja prilika.

Prašnjav, znojav i iznuren, Muharem izbi iza okuke i spazi belu kuću pokraj puta. Svezani za plot i dovoljno udaljeni da bi se grizli i ujedali, konji su se tukli zadnjim nogama. Bleštava kućica tresla se od pesme i vike. Nasred puta se okretalo crnogorsko kolo. Ispod naslona, ali uglavnom sva na suncu, šarenela se mlada. Činilo mu se da je zgodna.

Bravo, Kajice, reče glasno, bravo, Kajice. Ti se, bogami, oženi. Lepo. I ja ću uskoro. Sram te bilo, nisi me zvao u svatove. Ja ću tebe zvati — nismo uzalud odrasli zajedno.

Kad se bliže primače gomili, Muharem se ohladi. Zažmuri i zaustavi dah. Zapamti poslednji klik taj pesme, ukipi se i oseti da će mu se iz naručja, ne prestane li da drhti, oteti petao, i da će onda poleteti na suprotnu stranu, prema nebu.

Pognuta i s izrazom bola i patnje na licu, luda Mara stajala je u šipražju kraj puta. Gledala ga je očima koje više nisu mogle da plaču. Pratila ga je budno i pitala se što toliko žuri. Ne bi mu se glasnila da je nije primetio. Pustila bi ga da prođe, i da dižući za sobom prašinu sam sa sobom razgovara.

— A ti na svadbu, Muhareme? — reče luda Mara.

Muharem zbunjeno zatrepta očima.

— Pa zar se na svadbu ide sa živim petlom? — opet upita luda Mara.

— Ne idem ja ni na kakvu svadbu, luda Maro — reče Muharem.

— Proći ćeš pored nje hteo ne hteo, Muhareme — reče luda Mara.

Muharema prože studen. Upitno je pogleda u oči. I ona reče:

— Kajicu danas žene.

— Pa neka ga žene.

— Eh — jeknu luda Mara.

— A valja li mu šta mlada? — upita Muharem.

— Ima u njoj sto kila — reče luda Mara. — Sto kila.

— Uh — ote se Muharemu.

— Izgledaju kao mačka i miš — reče luda Mara. — Može ga nositi u zubima kao ništa.

— Uh, uh — nastavi Muharem s izrazom žaljenja na licu. — Siromah Kajica.

— Hajde da se ja i ti uzmemo, Muhareme — prostenja luda Mara i usne joj iskrivi bol.

— Na drugu sam bacio oko, luda Maro — reče Muharem toplo.

— Ima li i u toj tvojoj sto kila? — upita luda Mara sklonivši s lica crne kovrdže.

— Ima i više — reče Muharem spontano i odmahnu rukom.

— Pa udaviće te, jadan bio — reče ona tužno.

— Neće, luda Maro, neće, — reče on kašljucajući. — Ne da se Muharem tako lako udaviti.

I rekavši to, Muharem produži.

Gledala ga je kako, umoran, zastajkuje, propušta ispred sebe markiranu stoku, i rukavom slobodne ruke briše znoj s lica i s čela.

6. STARAC I OSTALI

Krupan, mrk i podbuo, starac Ilija stajao je prislonjen uz krilo kuće. Leđa je okrenuo dugačkoj i prepunoj trpezi oko koje su se gložili i veselili siti i pijani svadbari. Grebla mu je po mozgu kreštava i neujednačena svadbarska pesma, i on je želeo da bude što dalje od te šarene i dosadne rulje. Bilo mu je tesno u novom crnogorskom odelu, u tom trobojnom oklopu, i nije znao kako te neugodnosti da se oslobodi: pljunuće ubuduće na sve trobojke, makar bile i zastave. Oči njegove velike, nekad kose i pune vatre, a sad poprskane krvavim žilicama i umorne, strogo su merile posluhu koja je s punim sudovima trčala iz kuće prema trpezi, što se ugibala pod pićem i jestivom. Sunce mu je udaralo pravo u teme i njemu je počinjalo nešto da šumi u ušima. Bojao se tog zujanja, te tanane i nežne piske; poslednjih godina, otkad mnogo jede i pije, to zujanje obično je prethodilo kratkim nesvesnicama i ubrzanim lupanjima srca. I nemoć za koju nikad nije znao počinjala je da mu se javlja: posle nje dolazile su glupe, meke i vlažne tuge i otrovne misli koje su ga dovodile do strašnih zaključaka i crnih ideja; i teskobe, kad je najviše želeo da nečim prekine svoje životarenje, da noževima izbode svoju punu i trulu telesinu, i da se nekako u nadljudskim bolovima izgubi i zaboravi; i gađenje, jezivo gađenje nad samim sobom, nad svojim gnusnim i lažnim životom, i nad svetinom koja ga je okruživala. Trebalo mu je samo da popije nekoliko rakija, pa da oseti ono što je sad osećao: hladnu pustoš u srcu, krvavu izmaglicu u prostranoj lobanji, i veliku, opipljivu mnogoglavu laž pred očima i na domaku ruku. I isto kao i danas, uvek se gnušao svadbarskih, neukusnih i odvratnih pesama; izbegavao je takve skupove, žalbe i parastose, jer je znao da neće moći da se odbrani od rakije i ogavne sete koja je za njom dolazila. Pa je zato najviše voleo da se iz gomile izdvoji, usami, i na miru nagleda neba, sunca, bilja i zemlje.

U oku mu se zaiskri suza. On se tome začudi: ni o čemu ružnom nije mislio. Želeo je samo nekoliko trenutaka da bude sam. Oseti i drugu suzu. To ga još više zbuni. Teškom rukom pređe preko očiju i mrkih obraza.

Ne oseti nikakvo olakšanje. Dođe mu da zgromi šaku koju je malopre podigao i otvorio: najradije bi pljuvao i ponižavao tu podmuklu, tu osramoćenu ruku: toliko bi je pljuvao i vređao da joj nikad više ne bi palo na pamet da se podiže i da time pridaje važnost suzama.

Starac se obradova kad vide mladoženju. Sitan i zakrčljao, zelen u licu, ruku jako dugih i opuštenih niz krhko telo, i potpuno nezainteresovan za veselje priređeno u njegovu čast, Kajica se igrao s dečacima pored rečice. Golobrad, utučen, neveseo i povučen u sebe, Kajica se samo po smehu razlikovao od svojih drugova u igri: smeh njegov bio je načet, suzdržan nekako, više krt no iskren. I tek kad bi se nasmejao i borice mu zrakasto napale sive i bezizrazne oči, videlo se da je nešto stariji od dečaka njegovog rasta.

— Kajice!

Bilo je u tom pozivu, u tom poviku, i mržnje, i gnjeva, i roditeljske strogosti, i ljubavi od koje se oko srca hvata leden krug. Tužan je bio starčev glas. A još žalosniji njegov izgled: zaljuljao se kao staro, kao debelo drvo koje godinama truli iznutra i sa strahom i jezom očekuje prvi snažniji vetar. Kruti obrazi se malo nabraše, iskriviše. Na oči se opet navukoše teški, namreškani i crni kapci. I tako nepokretan, s tupim bolom u potiljku, vide kako se njegov sinovac Kajica prenu.

— Kajice!

To više nije bio glas kojim se neko drag i blizak poziva. Bila je to kruta, hladna, predsmrtna opomena posle koje se nije moglo ni s kim igrati. Velika i brkata starčeva glava malo se prikloni grudima. I tek kad oseti da pred njim neko sipljivo diše, otvori oči i kroz toplu maglu predna spazi mladoženju.

— Tu sam, striče.

— Dobro je što si tu — reče starac.

Kajica ovo shvati kao šalu i razvuče tanke usne. Ukazaše se sitni, nareckani zubi ribe. I tek kad se starac uvređeno nakašlja, Kajica usnama pokri modre desni i kratke zube.

— Slušaj — reče starac i položi ruku na mladoženjino rame. Slušaj.

— Slušam — šapnu Kajica.

— Dobro zapamti ovo što ti govorim — reče starac. — Govorim ti u ime oca, koji me na samrti zakleo da vodim brigu o tebi. Jesi li me čuo? Jesi li razumeo?

Kajica klimnu glavom.

— Današnji dan važan je za sve nas — reče starac mračno. — Za tebe je najvažniji. Devojku smo ti doveli. I te kakvu devojku. Svaki drugi na tvom mestu bio bi srećan.

Kajica se kiselo isceri.

— Uozbilji se već jednom — reče starac muklo.

— Krajnje je vreme. Ne brukaj nas. Gledaj kako nas njena rodbina motri. Treba da se pokažemo. Bar danas...

— Hi-hi, hi-hi — zacereka se Kajica.

— Ne uzimaj mi obraz, Kajice — reče starac strogo.

Kajica ga nije shvatao. Šarao je očima levo-desno — nije znao na koju stranu da strugne.

— Nemoj više da kradeš — procedi starac kroz zube. Bije te glas da si najobičnija jajara. A počeo si i piliće da dižeš. Jeste, jeste, sve znam. Sve mi je tvoja majka rekla. I mene zbog svega toga srce boli. Da znaš. Hteo bih da jednom postaneš čovek. Imaš punih trideset godina a ne rastavljaš se sa decom. Ali sve to može da se popravi. Uvek može da se postane čovek. je l' da je tako?

Kajica ga je uplašeno gledao.

— I kakvog smisla ima što stalno bežiš od kuće! hrupi starac uplašivši se da ga je neko čuo. Samo ljudi ljudi i krajnji nesrećnici beže ispod svog krova.

Kajica se spremao da zaplače. Starca to dirnu, pa produži malo nežnije:

— Sramota, sine moj, sramota. Spavaš po tuđim kućama kao skitnica, a tvoj lepi dom pust. Bruka! Umesto da vodiš kuću i da zameniš oca, ti čuvaš tuđa goveda. Sva sreća što prijatelji to sve ne znaju.

— Znaju — promuca Kajica.

— Uverićemo ih da su to klevete — planu starac. Je l' da hoćemo? Dok je tebi strica — ne boj se.

— Ali ja volim da skitam — šapnu Kajica.

— To je zato što si bio bez žene — reče starac. Odsad nećeš. Vezaće te ona za svoju sisu, ne boj se. Nje se drži, sine, nje se drži. Vidi samo kakva je — grad čitav. Planina!

— Ne volim što je onolika — reče Kajica glasno.

— Zašto ne voliš? — izbeči se starac. Zašto?

— Tako... ne volim, oteže Kajica. — Bojim se...

— Nema čega da se bojiš, sine — raskravi se starac. Važno je prve noći da budeš dobar. Posle joj neće pomoći ni da je još onolika. U to budi siguran. Nigde je neće biti. Biće mala i nemoćna kao žaba izvrnuta na leđa.

— Ja sam se nje oduvek bojao — reče Kajica iskreno i glasom koji je drhtao.

— Zašto da se bojiš? poče starac tužno. Kad je kod tebe na donjem spratu sve u redu. Zašto? Je l' da je sve na svom mestu? Znaš na šta mislim. Ne stidi se. Reci stricu slobodno. Kaži. Oslobodi se. Zamisli da sam ti drugar. Kaži da je kod tebe kao i kod drugih. Obraduj strica...

— Jeste, reče Kajica i pocrvene. Baš kao kod drugih.

— I nije kao žir? reče starac ne gledajući sinovca u oči.

— Nije kao žir — reče Kajica.

Starac se izmače i udari ga po ramenu. Kajica se uvi, zanese, ali ne pobeže. Starac se grohotom zasmija, lupi šakom o belo krilo kuće, i poče:

— Pa kad je tako, neću više da mi govoriš o strahu. Tu reč da nisam čuo iz tvojih usta. Ne govori mi više o tome. Takva momčina, pa se boji. Bruka! Hoću da mi govoriš o drugom. Da mi pričaš kako ćeš doveče da je usučeš i opleteš. Kako ćeš da je čerečiš i uništavaš. Kako ćeš da joj praviš decu. To stricu da pričaš. I deca će da je doje i razvlače kao vučicu. To ti meni pričaj. Sit je tvoj stric bljutavih i tužnih priča. Sad hoću nešto masno... i to od tebe... od moje krvi... naslednika da nam napraviš — jednog crnpurila... jer nam se krv razvodnila, pa svi očekujemo da nas ti spaseš...

za nju ne brini — zdrava je i jaka kao ždrebica... sad samo ti da stisneš petlju i da ukrešeš — nema ko drugi, da znaš...

Starac se zagrcnu. Crven u licu i znojav, on se prisloni uz ćošak kuće. Kajica pokuša da se izvuče ispod njegove levice, ali ga on još više privuče k sebi.

— Obećaj da ćeš me poslušati, počeo starac tiho kad oseti da mu se krati dah. Obećaj stricu svom. Hajde. Ponovi sve ono što sam ja malopre govorio. Hoću iz tvojih usta da čujem one reči.

Starac mu se unosio u lice. Bečio je oči, drhtao i šaputao:

— Počni. Kaži šta ćeš doveće da joj radiš. Ispričaj mi to pravim rečima, onako kako se to kaže. Sve mi natenane ispričaj. Ne stidi se. Stric tvoj sve zna i sve razume. i ni od čega ga više nije sramota. Pa se ni ti ne stidi. Ostavi to babama. Deder, počni, muškiću moj...

— Sve sam zaboravio, priznade tiho Kajica i brada mu zadrhta.

— Pokušaj da se setiš, reče starac i oseti kako mu se preko očiju navlače kapci koje neće moći lako da podigne. Govorio sam ti kako ćeš doveće da je razapneš, i kako ćemo pre ovog doba godine dobiti naslednika...

Starac zadrhta. Ruka kojom je držao uza se Kajicu pade mu niz telo. Primeti kako Kajica odskoči u stranu.

Možeš reći i odatle, šapnu starac. Slušam te. Samo ništa ne preskači. Pričaj sve. Izgovaraj sve reči.

Kajica se osvrnu oko sebe: u blizini nikoga nije bilo. Kad shvati koliko je starcu stalo do njegovih reči, počeo šapatom:

— Striče, sve ću ovo ponoviti ako mi nešto priznaš...

— A šta to, sine? — upita starac podigavši glavu. Šta to?

— Prvo da mi u poverenju kažeš: što ste mi je doveli — zamuca Kajica. To da mi objasniš...

Starac izbeći oči. I vide kako Kajica, tiho cvileći, odjuri u jošje.

Iz kuće izađe Kajičina majka, sredovečna žena sastavljenih crnih obrva.

— O čemu onoliko pričate? zapita ona bojažljivo prišavši starcu.

— Zna se o čemu, Anđelija, procedi starac.

— Pa reci mi, reče ona.

— Govorili smo o onim stvarima, ženo, reče starac muklo. Pričao mi je kako se naoštrio za doveće. Kaže da jedva čeka noć. Smotaću je, veli, striko moj, i zgužvati kao krpu. A meni lupa srce od sreće. Lom ću, veli, da napravim. Satreću je, kaže i stiska zube. Rusvaj će to da bude, veli. I dođi, kaže mi, sutra, da vidiš kako će izgledati. Đavo mali!

— Eh, počeo majka razdragano. Snažno je ono kao zemlja. Jedina mu je mana što je malen.

— Snažan je i vešt, da znaš, reče starac gledajući u zemlju.

— Ako se na strica bude metnuo, znaće i gde đavo spava, reče majka i oseti da joj se vraća pouzdanje.

— Veli on meni, ženo: striko, dva sina ću odjednom da napravim. Da nadoknadim, veli, izgubljeno vreme. Jer mnogi moji vršnjaci imaju već odraslu decu. I ja mu, Anđelija, sve verujem. Naša je to krv. Ne da se naša kost!

Smrači mu se pred očima. Utroba poče da mu se prevrće. Da ne bi grunuo u plač, on grubo prisloni čelo uz ivičnjak kuće. I tu, učini se Anđeliji, zareža. Zaškrjuta zubima i zažele da na najstrašnji način sebe osramoti i ponizi.

Što je lažeš, reče sebi, što je tako lažeš. Što ti je to trebalo. Najgore je to što će poverovati. I doveče će, čim se gosti i prijatelji razidu, da traži po tavanu staru kolevku — nek bude spremna. Neće moći da spava. Obigravaće oko njihovih vrata i prislušivati. A loma i rusvaja neće biti. Jer on je još zelen i nejak. I sutra ujutro, kad uđe u njihovu sobu, neće ga zateći među njenim kolenima, ni na krevetu uopšte. Ležaće iza vrata kao premlaćeno kuće koje je neko pustio pod krov da ne kisne. Što si to uradio, ludi stari.

Anđelija ga povede stranom. Pao bi, srušio bi se na zemlju da ga nije, onako sitna i kočoperna, držala za ruku. Upita ga:

— Šta ti je, stari? Bolestan si?

— Nisam, poče neubedljivo starac. Malo mi se zavrtelo u glavi. Ništa više. Proći će to, ženo.

— Zovu te, stari, reče Anđelija brižno. Prijatelji te zovu.

— Šta ću im? reče starac i protrlja lice šakom.

— Da se kucneš s njima, stari, reče Anđelija kočoperno.

— Ne pije mi se više rakija, reče starac tvrdo.

— Hoće zdravicu da drže, stari, reče Anđelija. Neko im s naše strane mora otpozdraviti. Ko će ako ti nećeš.

— Bojim se da neću imati šta da im kažem, reče starac.

— Moraš, stari, reče žena. Ti si sad glava naše porodice. Sve ostalo je tanko i mršavo.

Žena ga privede trpezi. Uzbuča mu u glavi. Nije mu bilo jasno otkud im snaga da onoliko viču, i da onoliko urlaju. I pre no što ga posadiše u čelo sofre, on mučno podiže flašu s rakijom.

— Zdrav si, glavni prijatelju! iskezi se s onu stranu trpeze brkat, nosat i crven starac. Zdrav si!

Čitav trenutak starac Ilija gledao je kroz paru što se dizala s jela svog krezubog prijatelja. I ništa nije mogao da mu odgovori. Izgledalo mu je da mu se jezik u pet čvorova zavezao. I dok je krezubi kreštao i bulazio, ljuljajući se, starčeva ruka s crnom bocom štrčala je nad mnogoglavom trpezom kao ugljenisana da je. Podli očni kapci prevlačili su se preko zenica, i gusti mrak sve više se zgušnjavao oko reči škrbavog prijatelja nazdravičara.

7. MLADOJ JE IME IVANKA

Nepokretna ispod naslona, Ivanka je gledala Muharema. Gledala ga je ispod oka i ovlaš, kao da to on uopšte i nije bio; gledala ga je pogledom kojim je malopre tražila Kajicu.

Videla je kako je, priljubivši se uz plot pored puta, zavukao pljosnati i zašiljeni nos petlu u perje ili negde pod krilo, i kako je celo šareno veselje posmatrao iznenađenim očima. Pognut napred, kao da se spremao za kašalj, dronjav i bos, propuštao je pored sebe seljake glava velikih, četvrtastih i brkatih: u odelima od crnog sukna i u goveđim opancima, zajapureni i neumorni, gonili su stoku. I njih je Ivanka gledala pogledom bezbrižnog čobanina. U stvari, ni njih nije gledala — samo ih je videla.

Začudi je pogurena Muharemova nojava. Bože, što je onako iznenađen, pomisli Ivanka, pa produži tromo i bezvoljno: zašto onako zeva u nas; šta li mu je to toliko neobično. Ne vidi, valjda, prvi put svadbu i veselje. Oh, kako je gadan i čudan taj naš komšija Muharem. Zapušten i žalostan, pa još i s petlom u naručju. Uopšte, šta će njemu petao — nije ovo prvi put da ga vidim s tim crvenim đavolom u naručju. I još se ovom čudim: što se bar ne obrije? Ovako izgleda da se sprema za hodžu. Bože dragi, kako su mu krupne i tužne oči. Pa on, po svoj prilici, hoće da zaplače. Od vrućine verovatno.

Držala je teške ruke skrštene na trbuhu. Niz njeno široko lice slivao se znoj. Pomerala je pogled udesno. I videla je veselje, podnapite i sasvim pijane svadbare. Trčali su oko nje, jurili na sve strane, psovali i pevali na sav glas.

U obesnim vragolijama prednjačio je Kajičin rođak, zubati Mrkoje: nije se smirivao, i velika usta neprestano su mu bila razjapljena. Jakih, širokih leđa i krivonogi, njeni rođaci, mahom stariji ljudi, vodili su tobož važne razgovore sa starcem Ilijom: između njih se cerilo nekoliko neoglodanih jagnječih glava. Sitan i bezvoljan, dever njen, Kajičina daljna svojta, ležao je pod plotom; pokušavao je da ustane, blebetao nešto i pružao joj neljudski tanku ruku.

Pogledom je tražila Kajicu. Nije ga bilo. Nije bio ni u znojavom i pijanom kolu u kom se orila nesložna i škripava pesma, ni u kući iz koje je izbijao otužni miris kuvane ovčetine i zapaljenog sira, a ni među ljudima koji su iza nje govorili i kuckali se kilenjačama.

Baš me briga što ga nema i što je onakav, pomisli Ivanka. Važno je da nisu sirotinja, i da neću morati da idem u tuđu njiivu. Uostalom, za mene kao usedelicu i ovaj je dobar. Bolje išta no ništa. Možda će i ovako biti lepo. Ako on išta bude mogao, nakotiću im pun tor dece. I biću gazda u kući. Bogme, skupo ću ih koštati. Povučiću mačka za rep što im je Kajica onako nesojust... a možda će porasti kad ga ja budem počela hraniti...

Čula je kako ga njeni stričevi, rođaci i komšije zovu. Nazdravljali su mu i čestitali. Nije joj bilo jasno što je Ilijino široko lice bilo onako crno.

Kajicu su opet svi, s podignutim čašama i bocama, zvali da dođe i primi čestitanje. Rodbina nevestina htela je još jednom da ga vidi, da se s njim rukuje i malo bolje upozna: zanimala ih je najviše zemlja koju je njegova majka nameravala da kupi odmah posle venčanja.

Sam u šiblju i ševaru, pokraj rečice, Kajica se igrao s punoglavcima i ribicama. Dražio je i tu mačke koje su na nj kidisale. Čuo je kako ga svadbari zovu, najgrlatiji je bio čupavi Mrkoje sa zubima nalik na kukuruzna zrna, kako ga mole da dođe i primi zdravicu glavnog prijatelja, Ivankinog strica. Zvala ga je i majka, glas joj odmah poznade, i starac Ilija. Zvali su ga svi, činilo mu se, dok je

mačkama bacao vodozemce, i dok je strepeo od noći koja ga je očekivala kao crno i tvrdo brdo preko kog je, bez dovoljno snage i volje, trebalo da pređe.

Kroz svetinu se probijala luda Mara. Svadbari su je zadevali i napadali dok je prolazila pokraj belog maslačkovog pera. Nije se branila, i oni su je nepoštedno hvatali i štivali.. Ivanki se činilo da k njoj žuri, da ima nešto da joj kaže. Pa oka s nje nije skidala. Gomila je brzo zakloni, a ljudi je negde povedoše, i Ivanku to ražalosti. Dođe joj da napusti dosadno mesto na kom je stražarila i premeštala se s noge na nogu, kao zavladičena da je, kao pred oltarom da je, i da rastera pijanu rulju koja se povelala za opipljivim tragom nerazumne i nezaštićene žene.

Ivanka je gledala kako se putem miče čudna slika: dva čoveka nose nešto belo i čisto među sobom — kao na svadbu s poklonom da su se namerili. Teturaju se i klecaju, prašinu silnu dižu, dok sunce peče dasku na kojoj se ljulja lešina.

Ljudi, po svoj prilici, pevaju, pevaju ili se svađaju; ili, prosto-naprosto, govore glasno i o običnim stvarima po starom strvinarskom običaju. Izgleda da su bili zadovoljni što im do groblja nije ostajalo još mnogo, pa nisu ni pazili hoće li se ugruvati u krpe i čaršave zamotano telo.

Ni skitači nisu bili daleko od nje. Ležali su pod divljom kruškom i kroz trepavice gledali put neba i sunca. Bose noge dosežale su im do nasred puta. Izgleda da ništa ne progovaraju; pomisli ona. Kao da su nemi. Otkad su se onde zaustavili, po svoj prilici nisu progovorili ni reči.

Misleći o skitačima, spazi Kajicu. Čučao je u ševaru i trski. Bio joj je okrenut licem. Na suncu se sijalo njegovo malo i čvorugavo čelo.

Ne sekiraj se što se igra s mačkama i ribicama, reče ona sebi. Ne misli o tome. Neka se igra s čim god hoće. Šta te se tiče. Važno je da si se udala, da ćeš biti sita, i da ti u novoj kući niko neće motkom brojati rebra. A njemu eto i ribica i punoglavaca. I svega mu eto... ne bilo primenjeno, baš mi se čini kao da je Muharemov brat. Obojica su ćutljivi, stidljivi i sipljivi. Slično i idu, i govore, i mrdaju obrvama.

Videla je i prosjake i jurodive što su izvirali sa svih strana, nicali iz šiblja, i primicali se trpezi. Ljudi su im bacali kosti, i oni su se, mnogo njih, jagmili i tukli. Kljasti i sakati, gušavi i nakaradni, sve više su se primicali i njoj i trpezi. I nju je počinjalo da obuzima gađenje.

Majčice moja žalosna, pomisli, majčice moja tužna. Gde si danas da vidiš u kakvom sam ti narodu, u kakvom gadluku. Sve neki nakaradni ljudi. Nigde zdravog uveta. Kao da ih je sve još u utrobi grom spalio.

Opet joj se nametala oku slika dvojice mirnih, dostojanstvenih i čudnih putnika.